

DİLÇİLİK

Aydan Məlikzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

REFERENSİAL AMBİQİTİVLİYİN YARANMASINDA ƏVƏZLİKLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *referensial ambiqitivlik, fiziki referent, referensiya, əvəzliliklər*

Keywords: *referential ambiguity, physical referent, reference, pronouns*

Ключевые слова: *референциальная неопределенность, физический референт, референция, местоимения*

Dil vahidlərinin iki və daha çox mənaya sahib olması prosesi– ambiqitivlik adətən kontekst vasitəsilə xüsusi nəzərə çarpmadan səriştəli dil istifadəçiləri tərəfindən çözülmür. Linqvistik və fiziki kontekst normalda söyləmin ambiqitivliyini ya sıfıra bərabər edir ya da ünsiyyətin effektivliyi üçün onu praqmatik baxımdan məqbul səviyyəyə endirir [1, s.94], lakin bəzi hallarda ambiqitivliyi yaradan məhz praqmatik faktorlar olur. Məlumdur ki, praqmatika dil işarələri ilə onlardan ünsiyyət məqsədilə istifadə edilən (danışanlar və dinləyənlər) arasındakı münasibətləri öyrənən aspektidir [8, s.191]. Ambiqitivliyin növlərindən bəhs edərkən praqmatik ambiqitivlik də ayrd edilir və o da öz növbəsində nitq aktı, presuppozisiya və referensial olmaqla üç növə bölünür [2, s.203]. Məqalənin əsas mövzusu referensial ambiqitivlik olduğundan birbaşa bu növə keçid almaq istərdik. Bildiyimiz kimi, referensiya sözlərin əşya və insanlara işarə etmə məsələsidir. Dildə referensiyanın ifadəsi üçün ən çox istifadə olunan nitq hissələrindən biri əvəzliliklərdir və əvəzliliklər vasitəsilə referensiyanın linqvistik ifadəsi bəzi hallarda fiziki referentin (yəni işarə olunan) özü ilə üst-üstə düşmür. Başqa sözlə desək, danışan / yazan üçün fiziki referent məlum olsa da, dinləyən / oxuyan üçün referensiyanın ifadəsinin qeyri-müəyyənliyi referensial ambiqitivlik yaradır.

Referensial ambiqitivlik yaratmaqda əvəzolunmaz rolu olan əvəzliliklərin demək olar ki, bütün növləri bu prosesdə iştirak edə bilər. Bunun əsas səbəbi ünsiyyət zamanı əvəzliliklərin referentinin düzgün müəyyənləşdirilməməsidir. Məsələn, aşağıdakı misala diqqət yetirək:

“Eight new choir robes are currently needed, due to the addition of new members and to the deterioration of some older ones” [6, s.52].

Bir kilsədə elan olaraq yerləşdirilən bu nitq parçasında “some older ones” ifadəsi ambiqitivlik yaradan məqamdır. Belə ki, məntiqə əsasən, “some older

ones” ifadəsində “ones” qeyri-müəyyən əvəzliyi “choir robes” ismi birləşməsini əvəz etsə də, cümlənin quruluşu “ones” əvəzliyini “members” sözünün əvəzinə istifadə olunmasını düşünməyimizə səbəb olur. Başqa misallara da nəzər salaq:

1) *“Picasso’s famous painting “Guernica” is one of the most powerful expressions of destruction and man’s inhumanity to man ever committed to canvas. Once, while Picasso was living in Paris during World War II, a Nazi officer visited his apartment and came across a photograph of the painting. “Did you do that?” he inquired.*

“No,” retorted the artist. “You did” [3, s.269].

Zabitin “did you do that” sualındakı “that” əvəzliyi şəklə işarə etsə də, Pikassonun verdiyi cavabdan “that” əvəzliyinin şəklə yox, şəkildə təsvir olunmuş müharibənin dəhşətlərinə işarə etdiyi anlaşılır.

2) *Writer: What do you think of my joke book? Give me your honest opinion.*

Editor: It isn’t worth anything.

Writer: I know, but give it to me anyway [9].

Danışan “it” əvəzliyini “joke book”a işarə etmək üçün işlətsə də, dinləyən bunu “opinion”a aid edir.

3) *“In answer to your question”, the new South American president told the reporter during his first U.S. visit”, our most popular sport is bullfighting.*

Shaking his head, the sportswriter muttered, “I always thought that was revolting”.

Without missing a beat, the president replied, “No, that is our second most popular pastime” [10].

Təqdim olunmuş nümunədə ambiqitivlik ikitərəflidir. Belə ki, “that” əvəzliyinin referentinin danışan və dinləyən üçün fərqli olması referensial ambiqitivliyə səbəb olmaqla yanaşı, “revolting” sözünün “üsyən etmək” mənasında cerund, yoxsa “iyrənc” mənasında feili sifətmi olması sintaktik ambiqitivliyə səbəb olur.

Ambiqitivliyin mərkəzi olan “that was revolting” hissəsində “that” jurnalist üçün “bullfighting” sözünü əvəz etsə də, prezident bunu, yəqin ki, qəsdən “our most popular sport” ifadəsi ilə bağlı istifadə edib.

4) *Husband: Where is yesterday’s newspaper?*

Wife: I wrapped the garbage in it.

Husband: Oh, I wanted to see it.

Wife: There wasn’t much to see .. just some orange peels and coffee grounds [3, s.270].

Bu nümunədə “it” əvəzliyi danışan üçün “newspaper” sözünə, dinləyən üçün isə “garbage” sözünə aiddir.

5) *When they brought their first baby home from the hospital, the wife suggested to her husband that he should have a go at changing the baby’s nappy. “I’m busy”, he said. “I’ll change the next one”.*

So three hours later, she tried again: “Darling, will you change baby’s nappy?”

“No,” he said. “I meant the next baby” [7, s.43].

Bu nümunədə isə ər *"I'll change the next one"* deyərkən növbəti uşağı nəzərdə tutduğunu bildirsə də, arvadı bunu növbəti bezə aid olduğunu düşünüb.

Əvəzliliklərin deiktik baxımdan digər bir problemlə cəhəti *"we, us, our, you"* kimi əvəzliliklərin ünsiyyət zamanı kimə aid edilərək istifadə edildiyini düzgün anlamaqdır. Yəni, məsələn, *"we"* deyərkən danışan və dinləyən nəzərdə tutulur yoxsa danışan və başqa bir insandan / insanlardan söhbət gedir? Bu problematikanın bariz nümunəsi aşağıdakı real hadisədir:

Our first day at a resort, my wife and I decided to hit the beach. When I went back to our room to get something to drink, one of the hotel maids was making our bed. I grabbed my cooler and was on my way back out when I stopped at the door and asked, "Can we drink beer on the beach?" "Sure," she said, "but I have to finish the rest of the rooms first" [11].

Göründüyü kimi, danışan *"we"* əvəzliyini özünə və həyat yoldaşına aid edərək istifadə etmiş, xidmətçi isə kişinin həyat yoldaşı ilə gəldiyini bilmədiyindən həmin situasiyada özünü də *"we"* qrupuna aid etmişdir, lakin biz bu ambiqitiv situasiyanın da ikitərəfli olduğu qənaətinə gəliyik. Belə ki, *"we"* əvəzliyinin referentinin səhv anlaşılmasından əlavə, nitq aktı da düzgün şərh olunmamışdır. İcazə mənasında verilən sualın təklif kimi anlaşılmasına səbəb təkcə *"we"* əvəzliyi deyil; bu yanlış anlaşmaya təsir edən digər bir faktor *"can"* modal feilinin təklif və icazə mənalarının qarışıq salınmasıdır. Analoji bir nümunəyə Amerikanın ən çox səsküy salmış və uzun illər izlənen sitkomlarından olan *"Friends"* serialının baş rollarından olan Ros və Reyçəl arasında baş tutan dialoqda da rast gəlmək olar:

Rachel: Can you believe that they are actually getting married?

Ross: Yeah, but I can marry all the time.

Rachel: Hmmm...

Ross: Are you OK?

Rachel: Yeah, I just... Do you think we are ever gonna have that?

Ross: We? You mean we together?

Rachel: Nooo, no, no. You with someone else and I with someone else... [12].

Başqa bir referensial ambiqitivlik nümunəsi *"let's"* ilə başlayan cümlələrə aiddir. Məsələn:

Husband: Let's go out and have some fun this evening.

Wife: Okay, and please leave the light on in the hallway if you get home before I do [4, s.173].

Göründüyü kimi bəzi hallarda nəyisə təklif etmək üçün istifadə edilən bu konstruksiyada iştirakçıların təklif olunanı birlikdə ya ayrılıqda etmələri ilə bağlı ambiqitivlik yaranır.

Şəxs əvəzliliklərindən danışarkən *"we"* əvəzliyinin işlənməsilə bağlı çox maraqlı bir məqamdan yan keçmək olmaz. *"We"* əvəzliyi bəzən təlimatlar verərkən, nəyisə izah edərkən istifadə edilir və bu zaman onun referenti ümumi şəxsə aid olur. Bəzən isə *"we"* dostcasına münasibətlərin qurulması üçün işlədilir. *"We"* əvəzliyinin *"medical / institutional we"* adlanan növü də bu baxımdan maraqlıdır; həkimin və ya tibb bacısının xəstəyə *"How are we today?"* sualını verməsi-

ni buna misal göstərmək olar, lakin məsələ burasındadır ki, hər iki halda əvəzliyin referenti yanlış anlaşıla bilər. Məsələn, aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq:

The nurse smiled and asked me, "How do we feel today?"

I took a cue from her and touched our knee. So she slapped our face! [3, s.273].

Bu deyilənləri "you" əvəzliyində də aid etmək olar. Məsələn: *I went to the store to buy some furniture. The salesman said, "You make one payment, and you don't pay no more for six months." I said, "Now wait a minute, who has been talking about me? There are some loose mouths around here!"* [3, s.273-274]. Göründüyü kimi, danışan "you" əvəzliyini qeyri-müəyyən mənada istifadə etsə də, dinləyən cümləni özünə (yəni II şəxsə) ünvanlanmış formada başa düşür.

Referensial ambiqitivliyin rast gəldiyi ən yaygın hallardan biri əvəzliyi danışmaq zamanı ifadə olunmamış, sadəcə olaraq kontekstdən çıxarılmış referentə uyğunlaşdırarkən müşahidə olunur. Məsələn:

1) *My wife was going to have her face lifted, but she found out the cost and let it drop!* [3, s.275]. Cümləni oxuyarkən ilk təəssürat o, ola bilər ki, "it" əvəzliyi qrammatik baxımdan ancaq "face" sözünə uyğun gəldiyindən onun referenti məhz "face" sözüdür, lakin qeyd etdiyimiz kimi bəzən əvəzliliklərin referenti cümlədə üstüörtülü (implicit) formada ifadə edilmiş hər hansı bir başqa söz də ola bilər. Təqdim olunan nümunədə də "let it drop" deyərkən "it" "face" sözünü deyil, kontekstdə açıq-aydın ifadə olunmamış "üz gərmə (lifting) prosesini" əvəz edir.

2) *A man calls the hospital and says, "You gotta help! My wife's going into labor."*

The nurse says, "Is this her first child?"

"No," he says. "This is her husband." [13].

Səhv anlaşılan və bir o qədər də güləli olan bu nümunədə isə "this" əvəzliyinin referenti ilə bağlı düzgün qərar verilməmişdir.

Əvəzliliklərin ambiqitivliyə səbəb olduğu situasiyalardan biri onların idiomlar daxilində istifadə olunmasıdır. Məsələn, aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirək:

Chemistry Professor: "Jones, what does HNO₃ signify?"

Student: "Well, ah, er'r—I've got it right on the tip of my tongue, sir."

Chemistry Professor: "Well, you'd better spit it out. It's nitric acid" [5, s.79].

"I've got it right on the tip of my tongue" idiomatik ifadə olaraq "verilən sualın cavabı dilimin ucundadır" mənasında istifadə edilir, lakin göründüyü kimi, "it" əvəzliyinin referenti aydın ifadə olunmadığından, yaxud da kimya müəllimi qəsdən yumoristik effekt daşıyan ambiqitivlik yaratmaq üçün məna ilə manipulyasiya edib.

Nəticədə qeyd edək ki, əvəzliliklərin referensial ambiqitivlik yaratmaq potensialı zəngin və çoxşaxəli olub müxtəlif situasiyalarda özünü göstərir. Referensial funksiyası olan əvəzliliklərin real fiziki referentinin qeyri-müəyyən olması referensial ambiqitivlik yaradır və bu, anlama probleminə səbəb olmaqla yanaşı, gülüşə də səbəb ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Attardo S., Linguistic theories of humour. Mouton de Gruyter, Berlin, 1994
2. Awwad M, The ambiguous nature of language // International J. Soc. Sci. & Education, 2017, Vol.7, Issue 4, pp 195-207
3. Dalling D.Oaks, Structural Ambiguity in English. Volume 2, Continuum , New York, 2010
4. Goyal G.C., Crispy jokes. Diamond Pocket Books, New Delhi, 2003
5. Herbert V. P., The Public Speaker's Treasure Chest. Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1942
6. Lederer R, The bride of anguished English. New York, St.Martin's Press, 2000
7. Tibballs G., ed. The Mammoth Book of Humor. New York: Carroll and Graf Publishers, 2000
8. Veysəlli F.V., Struktur dilçiliyin əsasları III. Bakı, Mütərcim, 2009
9. <https://issuu.com/nexusmag/docs/issue-25>
10. <https://downhummingbirdlane.blogspot.com/2010/01/>
11. <https://www.englishexercises.org/makeagame/viewgame.asp?id=10123>
12. https://www.youtube.com/watch?v=IWqUX_aCKBE
13. <http://www.jewishmag.com/156mag/humor/humor.htm>

Summary

The Role of Pronouns in Referential Ambiguity

Contrary to what has often been assumed, context sometimes cannot resolve ambiguity still keeping multiple meanings pragmatically acceptable. Referential ambiguity is an example of this situation when even in the context it is not clear what has been referred to.

The article explores referential ambiguity which occurs when a word or a phrase seems to have more than one referent. It particularly focuses on the pronouns' contribution to this process as they very often can refer to people, things, properties, etc. ambiguously. The article also states that referential ambiguity is an area where meaning manipulation for laughter is possible. Thus, to resolve this ambiguity extra-linguistic factors should be paid attention to.

Резюме

Роль местоимений в референциальной неоднозначности

Вопреки общепринятому мнению, контекст иногда не может разрешить двусмысленность, все еще сохраняя прагматически приемлемое множественное значение. Референциальная неоднозначность является примером такой ситуации, когда даже в контексте не ясно, о чем идет речь. Статья исследует референциальную неоднозначность, которая возникает, когда слово или фраза, кажется, имеют больше одного референта. Особое внимание уделяется вкладу местоимений в этот процесс, поскольку они очень часто могут неоднозначно ссылаться к людям, вещам, и т. д. В статье также говорится, что референциальная неоднозначность является областью, где возможно манипуляция значения ради смеха. Поэтому, для устранения этой неоднозначности следует обратить внимание на вневелингвистические факторы.

Rəyçi: fil.e.d, prof.L.Cafərova